

Юлія Помаз,
старший викладач,
Полтавська державна аграрна академія

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СКОРОЧЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ МЕРЕЖІ В УКРАЇНІ СЕРЕДИНИ 1940-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1970-Х РОКІВ У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Стаття присвячена історіографічному дослідженню процесів закриття культових об'єктів у ході атеїстичного наступу середини 40-х – першої половини 70-х років ХХ ст. Висвітлюються основні підходи сучасних вітчизняних дослідників до вивчення даного питання.

Ключові слова: атеїстична політика держави, державно-церковні відносини, культові пам'ятки, церковна мережа.

Значні втрати культурного архітектурного спадку, які понесла наша країна в результаті злочинної антицерковної політики радянської держави, актуалізують вивчення проблем закриття культових об'єктів у період їх найбільших втрат. Метою дослідження є аналіз основних підходів та ступеня розробленості проблеми зменшення мережі церков у середині 40-х – першій половині 70-х років ХХ ст. в Україні у працях сучасних вітчизняних дослідників.

Релігійне відродження й викликане ним посилення інтересу до проблем релігійно-церковної тематики припадає на період становлення державної незалежності України. Відмова від ідеологічних орієнтирів попередніх часів, забезпечення державою реальних гарантій свободи совісті та повернення до традиційної ієрархії цінностей в процесі духовного ренесансу послугували своєрідним імпульсом для плідної роботи дослідників у галузі державно-церковної проблематики. В обставовці дефіциту праць, присвячених державно-церковній проблематиці, фактичної відсутності об'єктивних історичних матеріалів та документів, надзвичайно актуальними були наукові розвідки питань еволюції політичного курсу щодо церкви. Чималою мірою активізувало релігійно-церковні дослідження й відкриття недосяжних раніше для науковців архівів та бібліотек.

З'являються незаангажовані публікації та серйозні дисертаційні й монографічні дослідження з історії релігійного життя в СРСР та, зокрема, в Україні. Наукові розвідки здійснюються на основі використання нових методологічних підходів, раніше недоступних джерел, що дає змогу їх авторам позбавитись тенденційних суджень, перебороти ідеологічні догми попередніх десятиліть. Саме в цей час зароджується тема державно-церковних відносин як окремих напрям політико-релігієзнавчих досліджень.

Велике значення для розкриття повноцінної картини взаємовідносин держави й церкви мають узагальнюючі дослідження історичного та релігієзнавчого характеру, в яких, окрім іншого, розглядаються й питання, пов'язані з

закриттям культових об'єктів у ході атеїстичного наступу 40-х – першої половини 70-х років ХХ ст. в Україні. У більшості з них досліджуваний період являється складовою частиною наукових розвідок, проведених у більш широких хронологічних межах.

Комплексне історико-релігієзнавче дослідження історії церкви в Україні здійснюється відділом релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України на чолі з А. М. Колодним. Особливе місце серед узагальнюючих праць займає написана авторським колективом відділення 10-томна «Історія релігій в Україні», другий і третій томи якої висвітлюють історію православ'я від запровадження християнства до кінця 80-х років ХХ ст.¹ Особливості державної політики щодо церкви, міжцерковні відносини в Україні періоду більшовицької влади й років державної незалежності аналізуються у збірнику «Історія православної церкви в Україні» під редакцією П. Л. Яроцького².

Найважливіші періоди, визначальні події і факти церковної історії України викладені в навчальних посібниках, підручниках із релігієзнавства та історії релігії. Системний та послідовний аналіз релігійно-церковних процесів на теренах України здійснений в навчальному посібнику «Історія релігії в Україні» за редакцією А. М. Колодного та П. Л. Яроцького. Вчені доходять висновку, що період другої половини 1940-х – кінця 1980-х років означився постійним тиском на церкву, наголошують, що магістральною спрямованістю держави в цей час стала ліквідація матеріальних проявів релігійності та різносторонній тиск на віруючих й духовенство³. Політична практика реалізації марксистських постулатів щодо церкви та віруючих, етапи боротьби з релігією в СРСР розглядаються в підручнику «Академічне релігієзнавство» під редакцією професора А. М. Колодного⁴. Неправомірними діями владних силових структур й очевидними актами вандалізму пояснюється звуження мережі релігійних організацій та культових споруд у післявоєнні роки в ряді інших навчальних посібників⁵.

Аналізовані питання певною мірою знайшли своє висвітлення в працях вітчизняних науковців. Одними з перших спроб осмислення державно-церковних взаємин в Україні на різних етапах радянської історії стали наукові розвідки В. Є. Єленського⁶. Проблеми релігійно-церковного життя в роки фашистської окупації України з'ясував О. Є. Лисенко. Спираючись на широку джерельно-архівну базу, вчений дослідив особливості державної політики щодо різних церков, звертаючи увагу й на питання, пов'язані з існуванням культових об'єктів⁷. Помітне місце в сучасній українській історіографії займають дослідження В. О. Пашенка, завдяки яким уперше в науковий обіг введений значний масив архівних джерел. Глибокий аналіз історії православної церкви в тоталітарній державі періоду 1940-х – початку 1990-х років міститься в монографічних розвідках історика⁸. Окремі його статті висвітлюють питання ставлення радянської держави до культових пам'яток у другій половині ХХ ст.⁹

Відповідна тематика знаходить своє висвітлення у фундаментальних працях В. К. Барана¹⁰, В. М. Даниленка¹¹, В. А. Войналовича¹² та ряду інших вітчизняних дослідників. Фактично в кожній узагальнюючій праці розглядаються питання

ставлення радянської держави до культових об'єктів. Проте, концентруючи головну увагу на розвитку державно-церковних відносин, автори, у той же час лише побіжно розглядають особливості політики радянської влади щодо сакральних споруд.

Низка статей В. А. Войналовича присвячена дослідженню історії культових пам'яток в умовах антирелігійної боротьби другої половини ХХ ст. в Україні. Розглядаючи заходи владних структур по скороченню церковної мережі в 40–60-ті роки ХХ ст. як невіддільну складову державної церковної політики, історик відзначає нещадне нищення пам'ятників релігійної культури «...в умовах політики державного атеїзму та нігілістичного ставлення до історико-культурної спадщини»¹³, вказує на факт знищення в означений період від третини до половини всіх існуючих раніше релігійно-церковних закладів¹⁴.

На масштабність та всеосяжність процесів руйнування сакральних об'єктів наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років вказує П. П. Панченко. Причини подальшого уповільнення темпів закриття церков вчений пояснює кардинальним скороченням їх кількості у попередні роки та посиленням опору віруючого населення. Ліквідаторську діяльність щодо церкви та релігійних громад у застійні часи П. П. Панченко характеризує як дещо поміркованішу порівняно з попереднім періодом¹⁵.

В умовах недостатньої вивченості післявоєнного періоду, значним внеском у розробку проблеми в 90-х роках стало дослідження І. П. Меркатуна¹⁶. Аналізуючи антирелігійну кампанію 50–60-х років ХХ ст. в Україні, вчений розглядав процеси та наслідки вилучення культових споруд. Ряд науковців порушували в своїх працях проблему періодизації державно-церковних взаємин у радянській історії. А. О. Овсяницький, аналізуючи державний наступ на церкву на межі 50–60-х років ХХ ст., вказує на три етапи його проведення: методичну підготовку до наступу; всебічне роз'яснення шкідливості релігії для суспільства; перехід до закриття й нищення культових споруд, зняття з реєстрації релігійних громад¹⁷.

Більшість учених, розглядаючи результати політичної «відлиги» другої половини 1950-х років та пов'язаного з нею процесу десталінізації радянського суспільства, вказують на відсутність будь-яких позитивних наслідків даних трансформацій для церковної сфери. Так, О. Г. Бажан та Ю. З. Данилюк порівнюють державний тиск періоду хрущовської «відлиги» з довоєнними роками. На думку дослідників, головним мотивом нового наступу на церкву кінця 1950-х – початку 60-х років стало тлумачення релігії субстанцією всіх негативних соціальних явищ та головною перешкодою на шляху будівництва комуністичного суспільства¹⁸.

Ретроспективному аналізу взаємовідносин між державою і церквою в історії Росії, СРСР та країн пострадянського простору присвячена монографія Ю. А. Бабінова «Державно-церковні відносини в Росії, СРСР, СНД: теорія, історія, практика». Історик умовно виділяє декілька етапів у державно-церковних відносинах упродовж 1917–1985 рр. У контексті нашого дослідження особливий інтерес становить інтерпретація ним третього (1943 – початок 1960-х рр.)

періоду у відносинах між державою і церквою. Вчений визнає зміцнення церквою своїх позицій у суспільстві в перші післявоєнні роки, свідченням чого стало, в першу чергу, відкриття нових церков та молитовень. Проте, домінуючими видами заходів по відношенню до церковних організацій і віруючих у наступний період державно-церковних відносин в СРСР (початок 60-х – середина 80-х років) залишилися адміністративно-силові й заборонні¹⁹.

Складність становища церкви в радянському суспільстві усвідомлюється нині й колишніми радянськими функціонерами. 60–70-ті роки ХХ ст. колишній голова Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР В. А. Куроєдов називає ерою гоніння на релігію та справжнього погрому церков. Вказуючи на особливу захопленість закриттям церков в Україні він звертає увагу на той факт, що надмірно жорстка лінія встановлювалася особисто В. Щербицьким, який намагався покінчити з ганебно великою кількістю церков у республіці. Призупинення антицерковної істерії в роки «застою» пояснює надзвичайною байдужістю Брежнева до питань релігії²⁰.

Останнім часом проблеми радянської політики щодо історико-культурної спадщини в другій половині ХХ ст. стали предметом досліджень у працях ряду українських істориків. Зокрема, питання ставлення радянської держави до культурних об'єктів наприкінці 50-х – початку 60-х років ХХ ст. отримали висвітлення у публікаціях А. М. Киридон, П. В. Киридона²¹. Питання руйнації пам'яток культурної архітектури в результаті офіційно запровадженого анти-релігійного курсу піднімають В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко²². Державну політику щодо архітектурних пам'яток культурного призначення аналізував Ю. З. Данилюк²³, практику нищення церков на селі у 1950–1960-ті роки в Україні досліджував І. М. Романюк²⁴.

Ряд праць вітчизняних науковців присвячені вивченню історичного минулого найвідоміших храмів та монастирів нашої вітчизни. Долю Києво-Печерської лаври вивчали С. К. Кілессо²⁵, О. І. Крук²⁶. Історія, архітектурна і мистецька спадщина Почаївської Свято-Успенської лаври привертала увагу П. А. Ричкова, В. Д. Луц²⁷, А. Гудими²⁸.

Великого розголосу в історичній літературі отримала діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Історію створення громадської організації вивчав С. І. Кот²⁹. Ряд вчених підмічає як успіхи, так і значні прораханки в її практиці, констатує фактичну бездіяльність та надмірну неквапливість при вирішенні невідкладних завдань збереженості пам'яток, у т. ч. й сакральної архітектури. Цілком поділяємо думку О. О. Нестулі про те, що зі створенням у 1966 р. Українського товариства охорони пам'яток історії та культури ситуація в пам'ятоохоронній справі принципово не поліпшилася. Державна політика щодо історико-культурної спадщини визначала характер функціонування пам'яток³⁰. Я. Дашкевич стверджував, що товариство та його відділення намагалися оберігати церковні будівлі від остаточного руйнування, проте, водночас, розпочався і безпрецедентний грабунок пам'яток церковного мистецтва³¹.

Помітним явищем сучасної вітчизняної історіографії стали регіональні дослідження, завдяки яким відкрилися можливості виявити особливості

церковної політики партійно-державних структур на місцях, проаналізувати специфіку її практичної реалізації та на основі цього узагальнити картину державно-церковних відносин у радянський період. Історію відносин радянських інституцій з православною церквою на Черкащині в 1944–1965 рр. вивчав Сергій Кривенко³². Доля культових споруд Полтавщини в період анти-релігійної кампанії кінця 50-х – початку 60-х років привертала увагу Ю. В. Вільхового³³, П. Волі³⁴. Одним із перших вивчав історію православної церкви на Луганщині в радянський період О. Д. Форостюк. Чималу увагу вчений приділяє питанням руйнації культових споруд, здійснює підрахунки скорочення числа церков у 50–80-ті роки ХХ ст. в регіоні³⁵. Специфіку здійснення політики радянської влади у сфері релігії в першій половині 1960-х років на Івано-Франківщині досліджував Ігор Андрухів. Зокрема, дослідником розглядаються питання зняття з реєстрації культових приміщень, висновується, що наслідком такої політики стало зменшення майже в два рази релігійних громад та сакральних споруд на території області³⁶. Аналізуючи причини та наслідки політики, спрямованої на знищення культових об'єктів, М. Астаф'єва та О. Астаф'єв відзначають, що радянська держава стала ініціатором нищівної боротьби з релігією, яка не мала аналогів у світі. Дослідники на прикладі ніжинських храмів наводять приклади безглузлого вандалізму щодо культових споруд, з сумною іронією називаючи їх «унікальними в історії цивілізованого світу актами»³⁷. Значну увагу питанням тотального зачинення і нищення храмів приділяє В. Є. Рожко, відзначаючи брутальні методи їх здійснення в Україні на початку 1960-х років³⁸. Питання втрачених пам'яток сакральної архітектури Львівщини піднімаються В. Слободяном³⁹. Проте, попри плідну роботу ряду фахівців питання дослідження регіональних втрат культових об'єктів залишаються недостатньо висвітленими.

Вагомий внесок у становлення та розвиток релігієзнавчого напрямку в пам'ятокзнавстві зробив О. В. Шуба. Аналізуючи втрати сакральних пам'яток, підсумовує, що найбільшої шкоди їм було завдано в період планомірної боротьби з релігією в радянські часи, «...коли свідомо нищилися безцінні шедеври культури лише на тій підставі, що були культовими»⁴⁰. Чималу увагу вивченню знищених культових споруд приділяє відомий архітектурознавець В. В. Вечерський. Вчений вказує на систематичність нищення церковних пам'яток в Україні комуністичним режимом, виділяє етапи їх руйнацій⁴¹.

Переважає більшість сучасних дослідників вказує, що радянський період став найстрашнішим періодом для православ'я. Відомий громадський діяч, правозахисник І. Дзюба висловлює переконання, що період 1920–1985 рр. пройшов під знаком навмисного, систематичного нищення пам'яток церковної архітектури. Ним визнається факт існування планів закриття і нищення храмів, які, відповідно до ключових засад діяльності радянського режиму, централізовано встановлювалися на місцях. Констатуючи особливу завзятість партійних органів у реалізації ідейної боротьби з релігією, І. Дзюба відзначає, що реставрацію поруйнованих церковних пам'яток прирівнювали до державного злочину⁴². Засуджуючи факт витрачання народних коштів на спорудження

дорогих пам'ятників особам, які заплямували себе ще за життя, О. Л. Анісімов визнає великим злочином знищення культурних надбань народу. Дослідник наголошує на необхідності створення повного мартиролога знищених церков та монастирів, достовірного відтворення втраченої документації, архітектурних елементів найбільш визначних будівель⁴³.

Численні наукові праці, видані впродовж останніх десятиріч, не вичерпують всієї глибини проблеми. Історіографічний аналіз проблеми доводить, що в українській історіографії на сьогодні відсутні праці, в яких би тема скорочення церковної мережі в Україні періоду середини 1940-х – першої половини 1970-х років розглядалася як предмет спеціального дослідження. Історія державно-церковних відносин в Україні другої половини ХХ ст. у багатьох аспектах є відносно малодослідженою ділянкою науки.

- 1 Історія релігії в Україні: У 10-ти тт. / Ред. кол.: А. Колодний (ред.) та ін. – К.: Український центр духовної культури, 1997.
- Т. 2. Українське православ'я / За ред. П. Яроцького. 1997. – 376 с.
- Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 500с.
- 2 Історія православної церкви в Україні: Зб. наук. праць / П. Яроцький та ін. (відп. ред.); НАН України, Інститут філософії, Відділення релігієзнавства. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
- 3 Історія релігії в Україні: Навчальний посібник [для вищих навч. закл.] / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького; [НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Відділення реліг-ва]. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – С. 537, 550.
- 4 Академічне релігієзнавство. Підручник для вузів / За наук. ред. проф. А. М. Колодного. – К.: Світ знань, 2000. – 862 с.
- 5 Релігієзнавство: Підручник / За ред. М. М. Заковича. – К.: Вища школа, 2000. – 350 с.; Релігієзнавство: Підручник / За ред. В. І. Лубського, В. І. Теремко, М. В. Лубської. – К.: «Академвидав», 2002. – 432 с.
- 6 Єленський В. Держава і церква в СРСР: З історії передквітнєвого двадцятиліття / Віктор Єленський // Людина і світ. – № 2. – 1991. – С. 8–12.
- 7 Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 / Олександр Євгенович Лисенко / НАН України, Інститут історії України. – К., 1998. – 404 с.
- 8 Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років / Володимир Пашенко. – Полтава: АСМІ, 2005. – 630 с.
- 9 Пашенко В. Хрущовська «відлига» і доля монастиря Києво-Печерської лаври / Володимир Пашенко // Християнство і культура: історія, традиції, сучасність: збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – С. 107–110; Пашенко В. Політика КПРС і Радянської держави щодо пам'яток культури культового походження (к. 50-х – поч. 60-х рр.) / Володимир Пашенко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.) / Редкол. П. Т. Тронько та ін. НАН України та ін. – К.–Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 17. – С. 254–260.
- 10 Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / Володимир Кіндратович Баран; [НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича]. – Львів: Б. в., 1996. – 447 с.
- 11 Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 303 с.

- 12 Войналович В. А. Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / Віктор Анатолійович Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
- 13 Войналович В. А. Пам'ятники історії і культури та їх роль у збереженні і популяризації релігійної традиції й культури / Віктор Анатолійович Войналович // Релігійна традиція в духовному відродженні України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 1992. – С. 122.
- 14 Войналович В. Доля монастиря Преображенського кафедрального собору в період антирелігійної кампанії на рубежі 50–60-х років / Віктор Войналович // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: Матеріали. – Полтава, 1994. – С. 134, 137.
- 15 Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – поч. 90-х рр.) / Петро Пантелеймонович Панченко; [АН України, Ін-т історії України]. – К.: Б. в., 1993. – С. 6–8.
- 16 Меркатун І. П. Антирелігійна кампанія 50–60-х років в Україні / Ігор Петрович Меркатун // УІЖ. – 1991. – № 10. – С. 70–76.
- 17 Овсяницький А. О. Наступ на церкву на межі 50–60-х років ХХ ст. / А. О. Овсяницький // Релігійна традиція в духовному відродженні України. – Полтава, 1992. – С. 131–132.
- 18 Бажан О. Г. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті роки / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк; [НАН України; Інститут історії України; Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»]. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – С. 7, 125.
- 19 Бабинов Ю. А. Государственно-церковные отношения в России, СССР, СНГ: теория, история, практика: Моногр. / Юрий Александрович Бабинов. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2003. – 232 с.
- 20 Куроедов В. «Члени Політбюро не були добрими християнами» / Інтерв'ю Віктора Єленського // Людина і світ. – № 1. – 1992. – С. 20–23.
- 21 Киридон А. М., Киридон П. В. З історії закриття церков в Україні на початку 60-х років // Релігійна традиція в духовному відродженні України. – Полтава, 1992. – С. 125–126.
- 22 Горбик В. Охорона та збереження пам'яток історії та культури в Україні: історичний аспект / В'ячеслав Горбик, Галина Денисенко // Історичний журнал. – 2004. – № 10–11. – С. 85–90; № 12. – С. 63–66.
- 23 Данилюк Ю. З. Державна політика щодо архітектурних пам'яток культового призначення у 60-х роках на Україні / Юрій Зіновійович Данилюк // Релігійна традиція в духовному відродженні України. – Полтава, 1992. – С. 119–121.
- 24 Романюк І. М. Державна політика руйнування церков на селі у 1950–1960-ті роки в Україні / І. М. Романюк // Вісник Київського ін-ту «Слов'янський ун-т». Історія. – 2001. – Вип. 11. – С. 117–121.
- 25 Києво-Печерська лавра / [авт. тексту С. К. Кілессо]. – К.: Техніка, 2003. – 199 с.
- 26 Крук О. І. Державні програми розвитку Києво-Печерського історико-культурного заповідника (1950 – поч. 1990-х років) / О. І. Крук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. / Редкол. П. Т. Тронько та ін. – К.–Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 17. – С. 246–254.
- 27 Ричков П. А. Почаївська Свято-Успенська Лавра / П. А. Ричков, В. Д. Луц. – К.: Техніка, 2000. – 135 с.
- 28 Гудима А. Почаївський монастир в долі українства / Арсен Гудима. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 40 с.
- 29 Кот С. Витоки: з передчасів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / Сергій Кот // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – Ч. 2. – С. 128–139.

- 30 Нестуля О. О. Особливості пам'яткоохоронного руху в Україні 1917–1991 рр. та актуальні завдання збереження історично-культурної спадщини на сучасному етапі / Олександр Олександрович Нестуля // Стратегія українського державотворення: філософсько-політологічний та економічний аналіз. Філософія. Економіка. Політика. Освіта: Зб. наук. пр. – Київ-Полтава: «АСМІ», 2000. – С. 157.
- 31 Дашкевич Я. Охорона пам'яток церковного мистецтва / Ярослав Дашкевич // Розбудова держави. – 2001. – №1–6. – С. 68.
- 32 Кривенко С. До історії відносин радянських установ та православної церкви. Черкащина 1944–1965 рр. / Сергій Кривенко // Родовід. – 1996. – № 1. – С. 31–56.
- 33 Вільховий Ю. В. Доля культових споруд на Полтавщині в ході антирелігійної кампанії 50–60-х рр. / Юрій Віталійович Вільховий // Четверта Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Полтава, 1998. – С. 64.
- 34 Воля П. До питання про знищення православних церков Полтавщини / Павло Воля // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: Матеріали. – Полтава, 1994. – С. 260–261.
- 35 Форостюк О. Д. Православная Луганщина в годы гонений и трагических испытаний (1917–1988 гг.) / Олег Дмитриевич Форостюк. – Луганск: Редакционно-издательский отдел ЛИВД, 1999. – 119 с.
- 36 Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз / Ігор Олександрович Андрухів; [Прикарпатський ін.-т Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ України]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 432 с.
- 37 Астаф'єва М. Розвінчана релігія, або Про що говорять ніжинські руїни / М. Астаф'єва, О. Астаф'єв // Вітчизна. – 1991. – № 11. – С. 190.
- 38 Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся / Володимир Рожко. – Луцьк: МЕДІА, 2000. – 692 с.
- 39 Слободян В. Втрачені пам'ятки сакральної архітектури Львівщини / Василь Слободян, Оксана Бойко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 1. – С. 47–78; 2005. – № 2. – С. 56–91.
- 40 Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: Політологічний аналіз / Олександр Васильович Шуба. – К.: Криниця, 1999. – С. 139.
- 41 Вечерський В. В. Втрачені святині / Віктор Васильович Вечерський. – К.: Техніка, 2004. – 176 с.
- 42 Дзюба І. Проблеми культури в незалежній Україні / Іван Дзюба // Пам'ятки України. – 1997. – № 2. – С. 17.
- 43 Анисимов А. Л. Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по Городу, которого нет / А. Л. Анисимов. – К.: «Tabachuk Ltd», 1992. – С. 201, 211–214.

SUMMARY

Julia Pomaz

REFLECTION of PROBLEM of REDUCTION of CHURCH NETWORK In UKRAINE of PERIOD of MIDDLE of 1940th – the FIRST HALF of 1970th YEARS In WORKS of MODERN DOMESTIC RESEARCHERS

The article is devoted historiography research of processes of closing of cult objects during the atheistic offensive of middle of 40th – first half of 70th of XX age. The basic going of modern domestic researchers light up near the study of this question.